

USLOVI RADA NASTAVNOG OSOBLJA NA UNIVERZITETU U BEOGRADU: ODNOS PREMA UPRAVI¹

Apstrakt: Tekst analizira način na koji nastavno osoblje na Beogradskom univerzitetu percipira bolonjski proces, načelno i unutar lokalnog srpskog socijalnog i univerzitetskog konteksta; različite upravne instance unutar univerzitetskog obrazovnog sistema, mesto nastavnika unutar obrisa novog visokoškolskog obrazovnog sistema u procesu bolonjske transformacije. Empirijsku osnovu predstavlja istraživanje o uslovima rada nastavnog osoblja koje je Centar za obrazovne politike iz Beograda izveo na pet fakulteta Beogradskog univerziteta tokom 2008 godine.

Cljučne reči: bolonjska reforma, univerzitet, obrazovanje, uprava, nastavno osoblje, Srbija.

Aktuelni proces reforme visokoškolskog obrazovanja, u koji je Srbija kročila 2003. pristupanjem „bolonjskom procesu“, ponovo je aktuelizovao temu odnosa univerziteta i države. Jasni zahtevi koje država mora ispuniti u odnosu na univerzitet, koje je još Vilhem fon Humbolt (Wilhelm von Humboldt) postavio početkom devetnaestog veka (da „država ima 'dužnost pribaviti' sredstva za obradu i razvitak znanosti; ... da ima glavni nadzor nad znanstvenim institutima, da je dužna ... skrbiti se za to da sveučilištima osigura pogodne učitelje te da između sveučilišta s jedne strane i akademija i arhiva s druge strane dolazi do živahne razmjene i plodonosne konkurencije; i kao treće, država mora biti svjesna da ona povrh toga na području znanosti ne može ništa učiniti.“ (Leissmann 2008:102)) bolonjski proces na izve-

---

¹ Članak je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu, pod nazivom *Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost*, koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije (br.149031). Terenski deo istraživanja obavljen je u okviru projekta Centra za obrazovne politike „Uslovi rada nastavnog osoblja“, koji je finansijski podržao Fond za otvoreno društvo, Beograd.

stan način dovodi u pitanje, tragajući za novim rešenjima u izmenjenom regionalnom kontekstu.

*Sorbonskom deklaracijom*² ministara prosvete Francuske, Nemačke, Velike Britanije i Italije iz maja 1998. godine, kojom se predlaže stvaranje jedinstvenog okvira evropskog visokog školstva u cilju olakšavanja nostrifikacije studija/diploma, započeo je proces rekonfiguracije tradicionalnog evropskog „humboltovskog“ univerziteta. Iako je ovaj pravni dokument imao više formu saopštenja o namerama nego pravno obavezujući ton, već sledeće godine na sastanku evropskih ministara prosvete u Bolonji³, postignut je dogovor o početku onoga što danas nazivamo „bolonjski proces“. Ovaj sastanak predstavlja simbolički prelomni trenutak i početak novog poglavlja u istoriji evropskog univerzitetskog života, i odnosa nacionalnih državnih birokratija i univerziteta na njihovoj teritoriji. Bolonjski proces, izveden iz Sorbonske deklaracije, prihvaćen je, očekivano ili ne, bez većih rasprava i otpora. U novom regionalnom (evropskom i balkanskom) i lokalnom (srpskom) univerzitetskom i državnom kontekstu on je, unutar javnog i političkog diskursa, shvaćen kao opšti i obavezujući zakonski okvir koji uspostavlja koordinate novog željenog evropskog visokoškolskog obrazovnog sistema, koji se u vezi sa pitanjima obrazovanja izjednačuje sa automatskim ukidanjem velikog broja nacionalno-državnih kompetencija. Možda upravo u ovoj njegovoj osobini i leži razlog uspostavljanja relativno lakog političkog konsenzusa (Leissmann 2008: 89). Čini se da je ono što je na nivou političkih težnji za jedinstvom pretrpelo bolni politički neuspeh u političkoj realnosti današnjice, bolonjska reforma uspela da ponovo tematizuje ali ovoga puta u užim okvirima političke organizacije sistema obrazovanja. Ne treba zanemariti ni efekat pokretačke snage za nove procese integracije i širenja koji se ukazao kao mogućnost već na samom početku ovog procesa, imajući u vidu da su bolonjskom procesu pristupile i brojne države koje tek iščekuju članstvo u Evropskoj Uniji, poput Srbije na primer. U svojoj konačnoj izvedbi ovaj proces bi trebalo da rezultira uspostavljanjem jedinstvenog evropskog visokoškolskog prostora koji bi omogućio uporedivost različitih obrazovnih stepena i visokoškolskih kvalifikacija, i konsekventno mobilnost naučnika-nastavnika i studenata.

---

² *Sorbonne Joint Declaration*, internet.

³ *The Bologna Declaration*, internet.

Ipak, uprkos prvobitnom odsustvu otpora, najverovatnije pro-uzrokovanog entuzijazmom vezanim za fantaziju o širenju „evropskog“ prostora i geografskoj i profesionalnoj mobilnosti njegovih stanovnika, već sa prvim pokušajima implementacije bolonjske reforme započeli su problemi proistekli iz načina na koje je ona operacionalizovana. Operacionalizacija ovog procesa je poverena nacionalnim državama, njihovim obrazovnim sistemima i univerzitetima, i to pomenutim redom, a koordinacija politički konstruisanim nadnacionalnim telima koja su imala za zadatak da vrše praćenje i evaluaciju izvedenih reformskih zahvata na nacionalnom i regionalnom nivou (Zgaga, internet).

Velika očekivanja i fantazije vezane za bolonjsku reformu visokog školstva u sudaru sa realnim problemima njene implementacije na „terenu“ su pretrpeli brojne kritike. Regionalna iskustva koja beleže neki analitičari univerzitetskih i šire obrazovnih prilika u drugim evropskim zemljama upozoravaju na neke od neočekivanih socijalno-političkih obrta do kojih je došlo u procesu bolonjske reforme visokoškolskog obrazovnog sistema. Tako na primer Jirgen Enders (Jurgen Enders) govori o prestrukturaciji odnosa moći unutar visokoškolskog obrazovnog socijalnog polja i pojavi novih socijalnih aktera u njemu, koji unutar novog socijalnog i obrazovnog konteksta postaju značajna nova sila koja utiče na različite aspekte, konačni pravac i oblik nastavno-naučnog procesa.

Distribucija moći unutar trougla država, tržište i akademska oligarhija pokazuje tendenciju reorganizacije u kojoj se novi akteri pojavljuju na sceni.

Reforme 1970tih godina su pravno uspostavile vannastavno osoblje i studente kao četvrtog aktera/četvrtu silu unutar univerziteta... skorašnje debate i restrukturacija upravljanja i finansiranja su uveli u igru i druge zainteresovane strane (poput npr. velikih korporacija koje potražnjom za određenim profilom kadrova utiču na formulisanje obrazovnih profila i stvaranje novih i tome slično, prim. prev.) kao petog aktera/petu silu... naponi da se konsoliduju institucionalni kapaciteti samoregulacije poduprli su uspostavljanje 'menadžerske klase' kao važnog aktera univerzitetskog života.

(Enders 2001: 266-267)

Ima autora, poput Lismana (Leissmanna) na primer, koji uticaj ovog novog „aktera“ na univerzitetskoj sceni procenjuju kao veoma štetan, a otpor drugih, ako uopšte postoji, kao nedovoljan.

Zapanjujuće je kako znanstvenici koji su još prije nekoliko godina vjerovali da su u stanju kritički i pojmovno obuhvatiti razvojne tendencije društva gotovo bez otpora kapituliraju pred nedotupavnim floskulama iz žargona kojim se služi *New Menagement*.

(Leissmann 2008:104)

Izgleda da se novi „politički akter“ gotovo neprimetno uvukao u univerzitetski život i gotovo preko noći, pod velom reforme, sistemski pozicionirao unutar njega, ne otvarajući nova radna mesta za svoje eksponente. Za razliku od prethodnog sistema, novi reformisani visokoškolski sistem je mehanizme kontrole i upravljanja na izvestan način inkorporirao u svoje novo hibridno kiborg telo (Haravej 2002), koje je tvorevina društvene stvarnosti koliko i fikcije. Društvena stvarnost koja se sastoji od proživljenih društvenih odnosa predstavlja našu najvažniju političku konstrukciju, fikciju koja menja svet. Obrazovni sistem je jedan od njenih važnih delova zadužen na izvestan način za njenu produkciju i reprodukciju. Svaka obrazovna reforma je na simboličkoj razini rat za granicu, a ulog u tom ratu čine teritorije produkcije, reprodukcije i imaginacije, kao i mogućnosti i zadovoljstvo koje se može izvući iz brkanja graničnih linija i odgovornosti u njihovom konstruisanju. Svaki obrazovni sistem je proizvod proživljenog kolektivnog iskustva koje uspostavlja granicu između društvene stvarnosti i fantazije kao optičku varku, gradeći temelje novog zamišljenog sveta u kome će njegovi konzumenti živeti.

Novim strukturnim kibernetским intervencijama mehanizmi kontrole i upravljanja su postali, za razliku od prethodnog sistema (gde su oni bili izmešteni izvan samog univerziteta u nadležne službe unutar Ministarstva prosvete na primer), nevidljivi. Ovim političko-kibernetским zahvatom odgovornost je prebačena na niže upravne instance, koje zapravo nemaju realnu moć, jer su gotovo svi kontrolni i upravljački mehanizmi preuzeti izvana, najčešće iz područja preduzetničkog savetništva i pridruženih tehnologija menadžmenta (Leissmann 2008:104), a ne razvijeni na osnovu unutrašnjih potreba, logike i strukture samih univerziteta. Tako „kontrolori“ postaju sami

nastavnici, istraživači, studenti... zaposleni na univerzitetima, koji ove nove obaveze priključuju onim već postojećim bez dodatne materijalne nadoknade.

Beogradski Univerzitet u procesu reforme

Istraživanje Centra za obrazovne politike „Uslovi rada nastavnog osoblja“ izvedeno na pet fakulteta Beogradskog univerziteta (pravni fakultet, prirodno matematički fakultet-grupa za matematiku, filozofski fakultet-grupa za sociologiju, mašinski fakultet i medicinski fakultet) tokom 2008 godine pokušalo je da osvetli neke od teškoća vezanih za probleme proistekle iz (ne/loše) implementacije bolonjskog procesa u srpskom kontekstu viđene očima nastavnog osoblja involviranog u pomenuti proces. Istraživanje je izvedeno metodološkom tehnikom produbljenog intervjua koja nam je omogućila da unapred zadate tematske oblasti naših istraživačkih interesovanja u konkretnoj istraživačkoj situaciji proširujemo i unutar njih pratimo pod teme koje naši ispitanici (svesno ili nesvesno) tematizuju unutar svojih pojedinačnih narativa. S obzirom na činjenicu da nas od ministarskog sastanka u Bolonji 1999. deli tek nešto manje od jedne dekade i da su Srbija kao država i univerziteti na njenoj teritoriji u ovaj proces iskoračili tek nedavno (pre dve do tri godine sudeći po aktuelnim prilikama na Beogradskom univerzitetu gde se „bolonjskim studentima“, u trenutku izvođenja naših intervjua, nazivaju studenti prve i druge godine osnovnih studija, koji studiraju po reformisanim/„bolonjskim“ programima studija) činilo nam se važnim da pokušamo da čujemo šta neposredni „izvršioци“ ove reforme vide i prepoznaju kao prednosti odnosno mane ovog na izvestan način još uvek otvorenog procesa obrazovne reforme bez konačno jasno definisane funkcionalne strukture. Teme o kojima smo razgovarali sa našim ispitanicima uključivale su širok spektar problema vezanih za uslove rada nastavnog osoblja, počevši od materijalnih uslova rada (prostornih kapaciteta fakulteta, posedovanja adekvatnih nastavno-naučnih pomagala ... do primanja nastavnika), preko načina na koji je strukturisan nastavni proces, odnosa sa višim i nižim upravnim instancama, kolegama, studentima, nenastavnim osobljem do strukturnih sistemskih promena u poimanju ideje univerzitetske, institucionalne fakultetske i lične nastavničke auto-

mije u smislu odlučivanja o nekim fundamentalnim sadržajnim i organizacionim aspektima nastavnog procesa. U ovom tekstu posebna pažnja će biti posvećena načinu na koji nastavno osoblje percipira sam bolonjski proces, načelno i unutar lokalnog srpskog socijalnog i univerzitetskog konteksta, različite upravne instance unutar univerzitetskog obrazovnog sistema, svoj odnos sa njima i vlastito mesto unutar obrisa novog visokoškolskog obrazovnog sistema u procesu bolonjske transformacije.

O načinu na koji nastavno osoblje na Beogradskom univerzitetu percipira ovu vrstu problema biće reči u sledećem delu ovog rada.

Bolonjski proces

Razmišljanja o kontraverzama proisteklim iz implementacije bolonjskog procesa o kojima govore teoretičari obrazovanja ali i njegovi neposredni praktičari (unutar šireg i užeg evropskog regionalnog konteksta zahvaćenog različitim fazama implementacije procesa reforme visokog školstva) nisu pošteđeni ni nastavnici na Beogradskom univerzitetu. Većina naših ispitanika izražava snažna **ambivalentna osećanja** koja prate njihov susret i doživljaj samog procesa reforme. Iako ovu ambivalentnost ispitanici imenuju različito, gotovo svi je izražavaju kroz kontrapunkt osećanja da je reforma neophodna i straha da odabrani način nije „najbolje shvaćen“ od strane onih koji reformu treba da sprovedu.

...mi generalno u Srbiji ne razumemo baš najbolje 'bolonjski proces', odnosno imam utisak da nekada nismo do kraja sigurni šta zapravo od nas 'Bolonja' zahteva, a šta ne... kolege ...imaju problem da shvate kuda idu reforme i kuda se krećemo. ... postoji konfuzija u definisanju ciljeva i onoga što želimo da postignemo za par godina. ... čini mi se da je većina kolega svesna da su neke reforme neophodne ...

(BU-PF-SP-4-2008, asistentkinja, 33 godine)

Na najopštijem nivou, zahtevi u reformi su dobri. Važno je da rad koji ulažemo bude vidljiv i merljiv. Sa druge strane, postoji velika opasnost da se rad, angažman i kvalitet ljudi meri brojevima koji nisu senzitivni prema kvalitetu našeg posla.

(BU-FF-IJ-1-2008, docentkinja)

Reformu gura Univerzitet. Odatle stižu i predlozi rešenja. Fakultet je vrlo malo autonoman. Saglasni smo da se reforma sprovede, ... ali nikako ne po cenu kvaliteta nastavnog procesa. Dosadašnje promene su jako velike. Međutim, najveći broj nastavnika na Odeljenju je od ranije imao svest da nastavu treba reformisati. U tom smislu se reforma prihvata. Mada, ima primedbi na preteranu birokratizaciju. Pretpostavljam da ćemo konačnu ocenu reforme moći da damo tek kad bude završena).

(BU-FF-IJ-4-2008, vanredni profesor)

Ovu ambivalentnost dodatno pojačava i osećanje da je sam proces **nedovoljno transparentan**, i da neposredni protagonisti Bolonjskog procesa u realnosti svakodnevice zapravo nemaju nikakvu stvarnu moć da na njega utiču.

Celokupan sistem odlučivanja se vrši preko tela čiji rad nije dovoljno transparentan. Takođe, smatram da je rad tih tela od strane uprave unapred određen. Od tih tela se očekuje da donesu izvesne odluke, pa je pitanje samo kako ih navesti da odluke donesu. Smatram da istinske rasprave nema u fazi u kojoj se nalazimo. Uprava nije toliko autoritarna nego se nalazi u jednoj mašini u kojoj nema realnog manevarskog prostora. Generalno mehanizam je takav. Sam mehanizam nije efikasan, a reforma je takva da ne ostavlja manevarski prostor. To stanje ne smatram proizvodom odnosa između uprave i profesora nego karakterom promena koje nam se zapravo diktiraju.

(BU-FF-IJ-1-2008, docentkinja)

Stvarni dijalog o pravcu i sadržaju reforme i problemima njezne implementacije, prema rečima jedne naše ispitanice, postoji još samo na najnižim upravnim i organizacionim instancama, među njenim neposrednim izvršiocima na terenu.

Na nivou odeljenja je vidljivo da među nama postoje razlike. To je zato što na nivou odeljenja još uvek postoji stvarni dijalog. Problem vidim u tome što određene promene moraju da se izvedu, a treba da izgleda kao da smo svi mi to izabrali, a to nema dodirnu tačku sa konkretnom situacijom.

(BU-FF-IJ-1-2008, docentkinja)

Ova sistemska strategija isključivanja nižih organizaciono-upravnih jedinica, koje treba da budu neposredni izvršioci predviđenih reformskih rešenja, iz procesa njihove konceptualizacije i konačne formulacije, unosi novu, očekivanu, nestabilnost u univerzitetski i društveni život.

Pošto reforme idu sa političke strane, bojim se kako će ići i šta će proizvesti. Sada je krenula realizacija, a većina onih koji treba da je sprovedu nije učestvovala u njenom oblikovanju, sada će se suočiti sa lošim stranama rešenja. Predviđam dosta konfrontacija i sukobljavanja u bliskoj budućnosti.

(BU-FF-IJ-3-2008, redovna profesorka)

Percepcija Uprave

Gotovo svi ispitanici sa kojima smo razgovarali tokom rada na ovom istraživanju mnogo jasnije percipiraju niže upravne nivoe nego one više. Uprkos činjenici da jasno razaznaju različite upravne instance počevši od nivoa katedre, preko studijske grupe/odeljenja, fakulteta do univerziteta i Ministarstva prosvete, kao po pravilu svi oni imaju mnogo intetnzivniju, a ponekad i jedinu, komunikaciju sa upravom svojih matičnih katedri ili, gde katedre ne postoje, upravom studijske grupe/odeljenja na kome rade. Razlozi za to su mnogostruki. Oni su kako posledica organizacione strukture samog fakulteta, tako i naučnog zvanja u kome je ispitanik. Odgovori naših ispitanika pokazuju strukturnu pravilnost unutar njihovih narativa po kojoj ispitanici u nižim zvanjima tematizuju osećanje da im upravni nivoi viši od onih najnižih zapravo nisu, na izvestan način, ni dostupni.

Nivo Odeljenja je ključni i tu postoji uticaj svakog od nas. Ostali nivoi su manje više nedostupni.

(BU-FF-IJ-2-2008, asistent, 38 godina)

... mnogo mi je jači utisak o radu i funkcionisanju fakulteta. O Univerzitetu ne mogu da dam neko posebno mišljenje. Mislim ... nadam se da i tamo funkcioniše sve kako treba, ali kažem nemam ja lično nekih kontakata da bih mogla da ocenim rad Univerziteta, zaista tu ne mogu da dam neko posebno mišljenje.

(BU-MA-MV-1-2008, docentkinja 37 godina)

... ja nisam stekla utisak da ... asistent može tu nešto da utiče... Nekako asistent i student su, u tom smislu, po nekom uticaju na fakultetu, u vrlo sličnoj poziciji... Ja I ne znam na šta bih ja, recimo mogla da utičem ... Ono što ... mogu, ako mi nešto zatreba, je da pričam sa profesorom ili šefom katedre, sa nekim ko tu (na fakultetu ili Univerzitetu, prim aut.) ima neki uticaj i oni mogu da mi pomognu.

(BU-MT-MM-2-2008, asistentkinja/saradnica unastavi, 24 godine)

Nasuprot ovom široko rasprostanjenom osećanju među nastavnim osobljem u nižim zvanjima, nastavnici u višim zvanjima, posebno redovni profesori u svojim odgovorima na slična pitanja uglavnom razmatraju probleme koji se tiču funkcionisanja njihovog fakulteta i njegovog odnosa sa drugim institucijama unutar šireg konteksta Beogradskog Univerziteta.

... u poslednje vreme imam kontakte sa Ministarstvom zdravlja ... imao sam neke tešnje veze sa ministrom zdravlja i njegovim savetnicima... Sa upravom fakulteta nisam imao nekih problema i sukoba. Uključen sam u rad raznoraznih komisija... Jedno vreme bio sam i šef katedre i uvek sam imao jako dobru saradnju. Nisam imao problema sa upravom.

(BU-ME-NN-2-2008, redovni profesor, 51 godina)

... kao redovni profesor osećam se kao ravnopravni partner uprave fakulteta. Mi na fakultetu imamo posebno telo redovnih profesora koje je u stvari savetodavno telo ... čije savete uprava jednom hoće da sluša, a drugi put ne...

(BU-MT-MM-1-2008, redovna profesorka, 59 godina)

Opšti je utisak da je nivo univerziteta, kao upravna instanca veoma malo prisutan u razmišljanjima ispitanika o upravi. Zanimljivo je da većina ispitanika iznosi utisak da su sve instance iznad onih najnižih nedovoljno operativne pre svega zbog nepoznavanja konkretnih potreba i prilika na određenoj katedri/studijskoj grupi na kojoj naši ispitanici predaju.

E, tu nemam odnos, zato što je uprava Univerziteta realno daleko...znači ima ljudi koji učestvuju u tim telima, i oni su bliži tome, ovi odbori, saveti, itd...imamo Lipkovskog koji je prorektor. – Intervjuer: Ne, Lipkovski je bio prorektor, sad je

Neda Bokan prorektorka a on radi u Ministarstvu. – Da, on je bio... tako da imamo ljude koji su tamo ali meni je to daleko, znači ni jednom nisam prisustvovao ni jednom sastanku, učestvovao u radu nekog organa na Univerzitetu...

(BU-MT-MM-3-2008.)

Ovo „odsustvo“ univerziteta unutar narativa naših ispitanika o saradnji nastavnika i univerzitetske uprave, i odnosu prema upravi i njenim različitim instancama slikovito govori o **defragmentaciji** samog **univerzitetskog tela**. Ovaj simptom je moguće pratiti na više različitih razina:

a) unutar samih fakulteta gde ima formu odsustva saradnje između različitih katedri:

Unutar katedre postoji interna laboratorijska saradnja koja je, opet, interpersonalna... Saradnja sa drugim katedrama je, suštinski, nezvanična. To znači da ne potpisujemo nikakve ugovore o saradnji, već slično slično nađe i isto se sa istim razume... moje iskustvo je takvo... ljudi se nađu, prepoznaju jedni druge.

(BU-ME-NN-4-2008, asistentkinja, 32 godine)

... ili studijskih grupa/smerova/odeljenja.

Unutar samog Fakulteta saradnje nema. Zajednički projekti bi mogli da se izbroje na prste. Ta saradnja u velikoj meri zavisi od mog ličnog angažmana.... Odnos između Odeljenja bih nazvala naglašenom kompeticijom, ponekad čak vidljivom.

(BU-FF-IJ-1-2008, docentkinja, 46 godina)

Saradnja bi mogla da bude i bolja, ali malo smo čudni u smislu zajedničkih projekata i zajedničkih radova. To je problem nekih ljudskih odnosa ... a malo i sujeta.

(BU-ME-NN-2-2008, redovni profesor)

b) između različitih fakulteta unutar Beogradskog univerziteta

U tim situacijama bitnija je lična inicijativa ... nego inicijativa samog fakulteta. Dovoljno je što Vas fakultet ne sputava da to ne radite... imate mogućnost, a od Vaše inicijative zavisi da li ćete to realizovati ili ne.

(BU-ME-NN-2-2008, redovni profesor)

c) na razini interuniverzitetske saradnje koja gotovo da i ne postoji, a čak kad i postoji ona je, prema rečima naših ispitanika, uvek posledica ličnih kontakata nastavnika, a ne rezultat organizovane i sistemski koordinirane interuniverzitetske saradnje.

Intervjuer: Pa, rekli ste mi da ste prošle nedelje bili u Banja Luci, da radite tamo?

Ispitanik: Da, tamo radim takođe, to je treća ili četvrta, čak, stvar...to radim već deset godina ali tu, opet, nema tu neke univerzitetsko-fakultetske razmene, nego potpišem ja sa njima ugovor i to je to...al' to je samo nastava.

(BU-MT-MM-3-2008.)

Svi pomenuti nivoi na kojima se ispoljavaju ovi simptomi stanja organizacionih i upravnih kapaciteta Beogradskog univerziteta kao institucije govore o osećanju institucionalne izolovanosti koje tematizuju mnogi od naših ispitanika. Ovo osećanje je u direktnoj vezi sa prethodno pomenutom defragmentacijom koja u sledećem koraku dovodi do **atmofere autarkičnosti sistema** na koju se žale neki od naših ispitanika. Iz za naše ispitanike nepoznatih razloga, uprava retko posreduje u ostvarenju ovih kontakata sa drugim univerzitetskim institucijama, što povratno loše utiče na samu stručnost i informisanost predavača, kao i na same naučne discipline.

Naš Fakultet je apsolutno odeljenjski zatvoren fakultet. Svojevremeno sam pokušavala da držim nastavu i studentima psihologije pa je tu uvedena zabrana. Pokušavala sam da uvedem i nastavu za sve studente fakulteta ali je to onemogućeno. Kad je svojevremeno Zagorka Golubović osnivala interdisciplinarni centar, to su bila takva okapanja da se ne mogu pričati. Ova reforma budi mogućnost da se to promeni. neka odeljenja se otvaraju, a neka se još više otvaraju. Odeljenja za psihologiju i istoriju su vrlo zatvorena. Odeljenje za sociologiju je uvek bilo u tom pogledu kooperativno i otvoreno. Izbegavali su ga drugi jer se plaše konkurencije.

Isto važi i za druge fakultete i univerzitete. Sve katedre za sociologiju su osnovane od kadrova sa našeg odeljenja. Uvek je tu bila nedovoljna saradnja, a sad je uopšte i nema. Svi oblici saradnje su de facto odbijani.

Devedesetih se saradnja rasturila. I sada ne bi bilo problema da se uspostavi. Saradnju su uspostavljali pojedinci. To nika-
da nije bilo dobro institucionalno uređeno jer nije bilo materijalno potkrepljeno. Zato je ta saradnja išla preko privatnih veza. U tom smislu nije se ništa promenilo. Mi nemamo nikakvih sredstava za međunarodnu saradnju. Kao pojedinci možete da radite ali mi smo onemogućeni da učestvujemo i u međunarodnim projektima jer institucije ne ulažu novac. Jedini način je da mene kao pojedinku neko pozove da učestvujem u projektu.

(BU-FF-IJ-3-2008.)

To je više vezano za lične kontakte. Nema organizovano, nego lično. Postoji, sve je otvoreno. Niko vas ne sprečava, ali morate sami da se izborite.

(BU-ME-NN-3-2008.)

Ipak ovaj kritički intoniran aspekt diskursa unutar koga naši ispitanici konstruišu svoje narative o upravi i njenoj ulozi u dinamici univerzitetskog života nije jedini koji omeđava granice tog diskursa. Zanimljivo je da većina ispitanika doživljava pripadnike uprave kao, na izvestan način, sebi ravne, kao svoje **kolege na privremenom upravnom zadatku** i pokazuje veliko razumevanje za njihovu poziciju, što je u suprotnosti sa prethodno rečenim.

Priroda institucije je takva da su sve visokoškoolovani ljudi i smatram da smo međusobno ravnopravni.

(BU-FF-IJ-2-2008)

To su odnosi saradnje pri čemu postoji određena podela nadležnosti i posla. Svako od nas zna da onaj ko je u upravi to sutra neće biti, da nema većitih upravnika I dekana I to bitno određuje stav ljudi koji su na tim funkcijama.

(BU-FF-IJ-4-2008)

Ovaj, uslovno rečeno, **ambivalentan odnos prema upravi** (bar toj instanci koju vide), koji se manifestuje, s jedne strane kroz identifikaciju sa njenim pripadnicima i njihovim ličnim, profesionalnim i političkim pozicijama...

Pa mislim da bi odnosi, moji lični odnosi sa upravom mogli biti bolji, zbog toga što u odnosu na mnoge stvari na koje se ukazuje uprava ima oportunistički odnos.

(BU-PF-SP-1-2008.)

... a sa druge strane kroz izvesno neprijateljstvo proisteklo iz osećanja osujećenosti vezanog za osećanje da uprava nedovoljno nastoji da razreši određene konkretne probleme koji postoje unutar aktuelnog univerzitetskog života. Mnogi ispitanici se žale na odsustvo komunikacije između uprave i nastavnog osoblja i sklonost uprave da konkretne zahteve nastavnika percipira kao nerealne ili/i preterane ili/i u suprotnosti sa proklamovanim ciljem unapređenja kvaliteta samog nastavnog procesa.

U načelu imamo dva nivoa na kojima komuniciramo: odeljenjski i fakultetski. Što se tiče odeljenjskog tu nema nekih ozbiljnih problema sem što neke stvari funkcioniraju stihijno. Što se tiče fakultetskog nivoa, od kad sam došla na Fakultet, to funkcioniše kao Kafkin „Zamak“. Kad mi nešto stvarno treba, to je nemoguća misija. Sama činjenica da sam godinu dana bila zaposlena sa određenom, ne naročito velikom naknadom, koju mi nisu isplaćivali i da sam ušla u konflikt i pretila da ću ih tužitiu sudu, dovoljno govori o karakteru tih odnosa. Uopšte nije jasno šta je tačna informacija. Stvari se interpretiraju na različite načine. Nema dvosmerne komunikacije. Mi možemo da utičemo na politiku Fakulteta preko nastavno-naučnih veća, a opet u tim većima nema prostora za suštinski uticaj i dvosmernu komunikaciju. Pokazuje se da predlozi koji odlaze sa Odeljenja nemaju nikakav uticaj na odluke koje se donose na Fakultetu. Mislim da su razlozi delimično i u karakteru reforme koja se sprovodi. Tok i pravac reforme su uglavnom unapred zacrtani. U suštini ostaje veoma malo prostora da na to utičete. Nedavno smo imali situaciju sa pitanjem kako će se vrednovati časovi. Odeljenje je vrlo elaborirano iznelo svoju poziciju i gledanje na to pitanje. I, to nigde nije završilo. Uprava Fakulteta je pod pritiskom da sprovede izvesne stavove i prosto se oglašuje o glas koji dolazi iz baze. Glas baze se ne inkorporira jer uprava nema izbora. Time se radi velika šteta kako studentima tako i nastavnom

osoblju. To stanje bih nazvala Fukoovski kao mobilisanje lokalnih nivoa ponašanja ka nekom opštem cilju koji je unapred određen. Ljudi su zasićeni konfliktima, siromaštvom, ratom, prethodnim reformama...

(BU-FF-IJ-1-2008.)

Ovo uvodi u dinamiku odnosa uprave i nastavnog osoblja **unutarsistemska tenziju** koja unosi u univerzitetski život u prethodnom periodu nepoznato osećanje **uznemirenosti, latentnog nezadovoljstva i brige za vlastitu budućnost**.

Rekao bih da smo svi, osim redovnih profesora, podložni preispitivanju, ali ne brinem previše. Naravno postoji realna opasnost da se obim posla smanji. Sve ide u tom pravcu.

(BU-FF-IJ-2-2008.)

Stalno postoji briga o eventualnom smanjenju prihoda. Jer, jednostavno priliv iz saradnje sa privredom je nešto što se menja, što vi ne možete da znate unapred šest meseci ili godinu dana...

(BU-MA-MV-2-2008)

Ipak, ova unutarsistemska tenzija nikada ne prelazi tačku ključanja. Zanimljivo je da ni na jednom od pomenutih fakulteta koji su ušli u naš uzorak ne postoji sindikat niti bilo koji drugi oblik delovanja van postojećih univerzitetskih i fakultetskih upravnih tela koji bi mogao da politički artikuliše makar neke od uzroka nezadovoljstva univerzitetskih radnika o kojima je bilo reči i u ovom radu. Većina naših ispitanika izrazila je čuđenje što im uopšte postavljamo pitanje o mogućnostima sindikalnog organizovanja unutar profesionalne grupe univerzitetskih nastavnika. S druge strane, svi ispitanici su izrazili veće ili manje zadovoljstvo svojim trenutnim primanjima u odnosu na primanja u nekim drugim oblastima rada, a posebno u odnosu na prosečna primanja u Srbiji.

Sve ovo navodi na zaključak da su relativno visoke plate (u odnosu na republički prosek), zadovoljstvo visinom materijalnih primanja i osećanje neizvesnosti u pogledu vlastite profesionalne i egzistencijalne budućnosti važan faktor pacifikacije odnosa nastavnog osoblja prema upravi, u uslovima dugoročne socijalne i materijalne nestabilnosti. Jer kako kaže jedna naša ispitanica:

Nisam zadovoljna procesom pregovaranja oko plata. Ne postoji delovanje preko sindikata. Čak ne znam ni da li postoji sindikat na Fakultetu Niko mi nije rekao da ta mogućnost postoji. Jednom rečju stvorena je atmosfera da tu nemaš šta da pitaš. ...U suštini nema dijaloga...Univerzitet je imao prilično pristojne plate kad se uzmu plate koje dominiraju u društvu, pa je i to jedan od razloga zašto ljudi ne ulaze u konflikt. Zadovoljni su time da imaju, u ovim okolnostima, relativno sigurno radno mesto, relativno siguran materijalni položaj i zato sve to prolazi. Definisala bih to kao stanje u kome postoji konflikt, ali se konflikt ne ispoljava jer ljudi imaju individualne strategije i čuvaju pozicije koje imaju.

(BU-FF-IJ-1-2008, docentkinja, 46 godina)

Situacija u kojoj reforma odmiče sve češće u političke i unutaruniverzitetske rasprave o njenom toku i opravdanosti uvodi temu autonomije univerziteta/fakulteta i promene značenja ovog pojma u izmenjenim socijalnim i političkim okolnostima.

Autonomija je često eufemizam za nedostatno upravljanje koje štedljiva država sada prepušta samim sveučilištima; a preko proračunskih dogovora, bilance znanja i europskih smjernica sveučilišta su kao i do sada prepuštena, na milost i nemilost politici; preko davatelja dodatnih sredstava, akreditacijskih i evaluacijskih agencija i sveučilišnih vijeća u sveučilišne se prilike sve više vladarski uvlače i rastući privatni interesi... Pristup tržištu i prebacivanje političke kontrole na neformalne medijske javnosti dovodi do „pripitomljavanja znanstvene radoznalosti“...

(Leissmann 2008:103-104)

... upozorava Lisman, opminjući univerzitetsku i društvenu javnost na narastajuću opasnost odsustva kritičkog mišljenja i prepuštanja stihijskom toku reforme i njenim nedovoljno operacionalizovanim i nedovoljno prilagođenim (širem univerzitetskom i konkretnom profesionalnom profilu fakulteta) instrukcijama koje stižu na adrese univerziteta/fakulteta od predstavnika političke vlasti, što ponekad dodatno komplikuje i otežava rad fakulteta bez propratnih pozitivnih efekata.

Kako će država/društvo/politička i univerzitetska (regionalna i lokalna) elita u bližoj i daljoj budućnosti pokušati da razreši ove tenzije ostaje da se vidi, a do tada ...

... moglo bi se dogoditi da na koncu Bolonjskog procesa farsa iznova postane društveno-političkom i obrazovno-političkom tragedijom.

(Leissmann 2008:105)

S nadom da se to neće desiti sa reformom visokog školstva u Srbiji i da će svi akteri uključeni u ovaj proces učiniti dodatni napor i pronaći institucionalne i vaninstitucionalne mehanizme putem kojih će uspeti da vlastite uvide i razmišljanja o pravcu i toku reforme, kao i uvide o odnosu različitih upravnih instanci sa neposrednim akterima nastavnog procesa, nastavnicima i studentima, artikulišu u jasnu političku i iz nje proizašlu pregovaračku poziciju unutar obrazovnog i šireg socijalnog (lokalnog i regionalnog) konteksta završavam ovaj tekst verujući u mogućnost uspostavljanja temelja novog univerziteta koji će na adekvatniji način odgovoriti na potrebe novog, izmenjenog globalnog socijalnog konteksta, ali i na fantazije onih koji svojom energijom, kreativnim potencijalima, ljubavlju i posvećenošću vlastitoj profesiji upisuju granice njegovog novog, proširenog i, nadam se, poboljšanog kiber tela ... naravno, na kraju bolonjskog procesa.*

Literatura

- Enders, Jurgen. (2001), „Between State Control and Academic Capitalism: A Comparative Perspective on Academic Staff in Europe“, u J. Enders (ur.), *Academic Staff in Europe. Changing Contexts and Conditions*, London: Greenwood Press, str. 1–23.
- Enders, Jurgen (1997), „A Victim of Their Success? Employment and Working Conditions of Academic Staff in Comparative Conditions“, u *Higher Education Policy* 1: 347–372.
- Liessmann, Konrad Paul (2008), *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, Zagreb: Jasenski i Turk.

---

* Redakcija časopisa nije odgovorna za pravopisnu i jezičku ispravnost ovog teksta.

- Philips, Gerald i Holton, Susan (1995), „Can't Live With Them, Can't Live Without Them: Faculty and Administrators in Conflict“, u *New Directions for Higher Education* 92:43–50.
- Haravej, Dona (2002), „Manifest za kiborge: Nauka, tehnologija i socijalistički feminizam osamdesetih godina dvadesetog veka“, u B. Anđelković (ur.), *Uvod u feminističke teorije slike*, Beograd, str. 309–347.
- Sorbonne Joint Declaration: Joint declaration on harmonization of the architecture of the European higher education system*, (internet) dostupno na: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/sorbonne_declaration1.pdf (pristupljeno 15. novembra 2008).
- The Bologna Declaration*, (internet) dostupno na: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/bologna_declaration1.pdf (pristupljeno 15. novembra 2008).
- Zgaga, Pavel, „Looking Out: The Bologna Process in a Global Setting“, (internet) dostupno na: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/WGR2007/bologna_process_in_global_setting_finalreport.pdf (pristupljeno 2. novembra 2008).

Isidora Jarić

LABOUR CONDITIONS OF UNIVERSITY TEACHERS
ON BELGRADE UNIVERSITY: RELATIONSHIP
TOWARD ADMINISTRATION

Summary

The paper analyzes modes in which teaching staff on Belgrade University perceive Bologna process, in global and local Serbian societal and university context, different administrative and management instances within higher education system, as well as teachers' relation toward these instances and the perception of teachers' place within this new higher education system caught in the intensive process of Bologna transformation. The empirical foundation of this paper represents the research of the labour conditions of university teachers that Center for Educational Policies performed during 2008 on five faculties from Belgrade University.

Key words: Bologna reform, university, education, administration, teachers, Serbia.